

СЕКЦІЯ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

ПОНЯТТЯ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Назаренко А.О., здобувач
Науково-дослідний інститут
вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса

Стаття присвячена аналізу строків у кримінальному праві та їх класифікації, а також більш загального стосовно строків змісту категорії «час».

Ключові слова: *категорія «час», правовий час, строки, класифікація строків у кримінальному праві.*

Статья посвящена анализу сроков в уголовном праве и их классификации, а также более общего по отношению к срокам содержания категории «время».

Ключевые слова: *категория «время», правовое время, сроки, классификация сроков в уголовном праве.*

Nazarenko A.O. THE NOTION OF TERMS IN CRIMINAL LAW AND THEIR CLASSIFICATION

The paper deals with the analysis of terms and their classification in a criminal law, as well as more general one related to the category «time».

Key words: *category «time», legal time, terms, classification of terms in a criminal law.*

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної правової науки є реальне забезпечення правового захисту особи, розвиток гарантій прав і свобод кожного громадянина, законних інтересів держави й суспільства загалом. Законодавче забезпечення такої реалізації повинно бути оптимальним і виходити з правильного співвідношення інтересів держави й особистості. Строки відіграють важливу роль у регулюванні суспільних відносин і фактично наявні в усіх галузях права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну основу складають праці вчених у галузі філософії (Я.Ф. Аскіна, Ю.Б. Молчанова, В.І. Свідорського, А.В. Солдатова, Р.Я. Штеймана, В.П. Яковлева), цивільного права (Т. Вахонєва, А.В. Жгунова, В.В. Луць, О.В. Шовкова); кримінального права (М.М. Головчака, С.В. Малікова, О. Ковітіді) і процесу (О.Р. Михайленка, Л.М. Васильєва, С.О. Заїки, В.В. Рожнової, С.Б. Фоміна) та інших.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття строків у кримінальному праві, їх класифікації з урахуванням філософської та фізичної сутності часу.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення строки знайшли широке застосування в праві. Їх використання надає механізму дії права упорядкований, осмислений та цілеспрямований характер. Так, положення про строки містяться в нормах Цивільного, Господарського, Земельного, Кримінально-процесуального, Кримінального та інших кодексів України, у численних нормативно-правових актах. Тільки правові норми здатні встановлювати максимально чіткі часові межі різного роду дій – дозволених,

заохочувальних, рекомендованих або необхідних, пов'язують з їх закінченням обов'язкові наслідки. Особливо активно вчення про строки розроблялося в рамках теорії права, цивільного, сімейного, трудового та процесуального права.

Кримінальний кодекс України не містить загальних положень про строки, які б стосувалися усіх строкових інститутів кримінального права. Дослідження строків у кримінальному праві неодмінно передбачає звернення до змісту поняття «час», більш загального до поняття «строки», оскільки без виявлення сутності даного поняття неможливо логічно визначити поняття строку, а значить, і поняття строків в кримінальному праві.

Фактор часу має значення і як міра оцінки соціальних процесів та явищ, і як засіб цілеспрямованого регулювання людської діяльності. Спроби дати визначення поняття часу викликають значні труднощі. Одні філософи розглядали час як щось єдине (Платон) чи, навпаки, припускали множинність часу – для кожного процесу індивідуальний час його спливу (Декарт). Інші бачили в часі деякий абсолютний початок чи визнавали лише відносний час, вказували на те, що час не існує реально, а є лише порядок послідовності явищ у відношенні «раніше» та «пізніше».

Наукові дослідження категорії «час» типово проводять за трьома основними напрямками:

1) природно-науковий уявлення про час і простір (ці дві категорії, як правило, за винятком періоду античності, розглядаються разом). Дослідники цього напрямку для обґрунтування концепцій часу використовують знання, отримані в галузі фізики, математики, біології, хімії та інших наук. Науковці, які вивчали час у рамках даного напрямку, вихо-

дили з того, що час – одна зі структур фізичного світу, що сприймається та існує згідно з фізичними законами незалежно від свідомості людини, і, спираючись на природничо-наукові уявлення про час, саме вони сформулювали дві пари концепцій часу, що склалися у бурхливих дискусіях філософів різних історичних епох, – субстанційну і реляційну, а також статичну і динамічну;

2) соціальний напрям, який полягає у вивченні сутності і значення часу в діяльності суспільства та індивіда. Важливим результатом цих досліджень є формулювання і розкриття поняття «соціальний час»;

Найкращі результати у пізнанні сутності та властивостей часу були отримані фізиками, оскільки саме фізика має необхідний спеціальний інструментарій, що дозволяє вирішувати найскладніші проблеми вимірювання часу. Однак не менш важливими є досягнення й інших наук (зокрема, знання, отримані в галузі біології, слугують основою для формування і дослідження поняття «соціальний час»);

3) напрям, який виступає сполучною ланкою між першими двома, заснований на постулатах синергетики, є міждисциплінарною сферою досліджень, основні закони якої можуть застосовуватись як до природних, так і до соціальних наук. Час сприймається синергетикою як категорія, пов'язана зі складністю системи, яка поза системи не існує.

Усі дослідження часової проблематики можна умовно поділити на дві групи: історичні – дослідження, спрямовані на вивчення еволюції філософської думки з питання про сутність і властивості часу [1, с. 80], і теоретичні – спрямовані на пізнання власне сутності часу як філософської категорії. При цьому основою для теоретичних побудов завжди є історичний матеріал.

Як уже зазначалося, історично склалися дві пари концепцій розуміння сутності часу, що виникли ще за часів античної філософії, – субстанційна і реляційна, статична і динамічна.

Назва субстанційної концепції утворена від філософських понять «субстанція» – сутність та «реляція», під якою вбачається загальнонаукове поняття, що відображає аспект ставлення та зв'язку в концепціях руху, часу, простору.

Субстанційна і реляційна концепція часу по-різному розглядають природу часу, його співвідношення з рухом. Згідно із субстанційною концепцією час – це якась особлива сутність, «не тілесна субстанція», яка існує сама по собі, незалежно від об'єктів світу. Основоположниками цієї концепції були античні філософи – Фалес, Анаксимандр, Ксенофан, Епікур, Плотін, Ямвлих [2, с. 8-13]. Згодом її активно почали розвивати і середньовічні філософи. У цій концепції час – суто об'єктивна категорія, яка не залежить ні від існування об'єктів дійсності, ні від свідомості сприйняття таких об'єктів людьми. При цьому сутність часу не є безпосереднім предметом дослідження вчених, оскільки час визначається як початкове поняття.

Зовсім по-іншому розуміється категорія часу відповідно до реляційної концепції. Тут

час визначається як особлива система відносин між об'єктами і процесами, яка поза ними не існує, тобто час – об'єктивна категорія, яка від свідомості людей не залежить, однак повністю визначається характером взаємодії об'єктів і процесів дійсності. Виникла ця концепція дещо пізніше субстанційної, однак переважного значення набула на початку ХХ століття після створення теорії відносності [3, с. 107], за допомогою якої простір і час були об'єднані як сторони одного і того ж явища. Теорія відносності сприяла виробленню в науці єдиного поняття «просторово-часового континууму», наповнивши розуміння сутності часу функціональним змістом, вказавши на залежність часу від співвідношення предметів і явищ у просторі (від руху об'єктів у просторі).

На підставі викладеного можна зробити такий висновок: основна відмінність субстанційної концепції від реляційної полягає в тому, що згідно з першою тимчасові відносини не пов'язані і не можуть бути пов'язані з будь-якими взаємодіями, тоді як відповідно до другої – існування тимчасових відносин зумовлено саме можливістю матеріальних систем і подій вступати в такі взаємодії.

Предметом розгляду другої групи концепцій часу, що включає статичну і динамічну концепції, є співвідношення часу і руху – виникнення, становлення, розвиток, існування матеріальних систем (об'єктів матеріального світу). Основні проблеми, які намагалися вирішити вчені в процесі формування цих концепцій часу, – це проблема «перебігу» часу (ключове питання при обчисленні строків), проблема існування минулого, сьогодення і майбутнього, проблема «одночасності».

Витоки концепцій другої групи, як і першої, можна знайти вже у працях давньогрецьких філософів – Парменіда, Зенона і Платона (статична концепція) та Геракліта (динамічна концепція).

Згодом, протягом декількох історичних епох ці підходи до розуміння «перебігу» часу по-різному інтерпретувалися філософами. Прихильники статичної концепції часу стверджували, що час послідовно «спливати» не може та ніякої різниці між минулим, сьогоденням і майбутнім немає.

Послідовники динамічної концепції наполягали на тому, що між минулим, сьогоденням і майбутнім (а, отже, і подіями, що відбуваються в різні проміжки часу) є відчутні, зумовлені (явно або неявно) межі і відмінності. При цьому реально існують тільки події сьогодення, події минулого вже не існують (або існують тільки в пам'яті або відображаються на якихось матеріальних носіях – документах, речах), а події майбутнього ще не існують, причому події майбутнього безперечно «спливають».

В. Муравйов зазначав, «час створюється свідомими істотами в тому сенсі, що тільки там, де є відокремлена індивідуалізована дія, можна говорити про тривалість існування будь-чого» [4, с. 56].

Обмеженими в часі є не лише правовідносини в цілому, а і суб'єктивні права та обов'язки, які становлять зміст цих право-

відносин. Установлені у правовідносинах права та обов'язки забезпечують можливість вчинення їх суб'єктами певних дій, спрямованих на досягнення допустимих законом цілей. Тому регулювання дії у часі суб'єктивних прав і обов'язків є важливим засобом юридичного впливу на поведінку учасників суспільних відносин. Різними є форми використання часових категорій у правових нормах, однак безсумнівним є те, що від вдалого вибору й обґрунтованого встановлення часового компоненту норми права залежить ефективність правового регулювання в цілому. За допомогою цих категорій незалежно від форм їх прояву реалізується регулятивна функція права, у тому числі й кримінального.

Час не підлягає правовому регулюванню, він об'єктивний і плин його безповоротний. Як засіб впливу на поведінку людей використовується не філософська категорія «час», а лише його конкретні відрізки в виді строку.

З цього приводу М. Розін [5, с. 442] писав, що в інтересах більш твердого забезпечення прав та обов'язків закон встановлює строки.

Час і строк володіють різними характеристиками: перше носить об'єктивний, загальний та універсальний характер, існує поза свідомістю, незалежно від неї і притаманне всім предметам і явищам дійсності. Його плин безперервний і необоротний.

Строки, встановлені законодавцем, мають штучний характер і можуть бути припинені, поновлені, відновлені.

Право, як і будь-яке соціальне явище, має перехідний характер у часі. Як система правових норм та інших соціальних регуляторів, право та суспільні відносини, що ними регулюються, являють собою об'єктивні реальності, які існують у часі. Сам процес правотворчості, створення правових норм здійснюється у часі, має певну тривалість і проходить декілька стадій. Зазначаючи, що правотворчість і застосування права покликані виконувати функції державного управління, І.Я. Дюрягін убачає їх відмінність не лише за об'єктами управління, а й за часом управлінського процесу: якщо управління за допомогою правотворчості здійснюється протягом усього часу дії правових норм, то рішення, які приймаються при застосуванні права, мають одноразове значення [6, с. 24].

Визначення поняття «строк» у різних (переважно тлумачних) словниках багато в чому схожі. Так, В.Т. Бусел під строком розумів, по-перше, «установлений, визначений відрізок часу», і, по-друге, «установлений, призначений час, момент» [7, с. 1207].

За В. Далем, строк – це визначена тривалість часу, сама межа цього часу [8, с. 304-305].

Б.Б. Черепахін [9, с. 208] під строком у праві розумів період часу, з плином якого закон пов'язує настання тих чи інших юридичних наслідків.

На думку В.В. Луця, правовий строк – це час, з настанням чи впливом якого пов'язана та чи інша подія або дія, що має юридичне значення [10, с. 40].

З точки зору А. Жгунової, строк – це певний відрізок часу, із закінченням або настан-

ням якого норми права пов'язують виникнення чи припинення правовідносин [11, с. 6].

Стаття 113 Кримінально-процесуального кодексу України визначає процесуальні строки як встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

Стаття 251 Цивільного кодексу України зазначає, що строком є певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Під строками в кримінальному праві слід розуміти – різновид правового часу, який у своєму існуванні повністю абстрагується від філософської категорії часу і є проміжками часу, з якими закон пов'язує початок, реалізацію і закінчення кримінально-правових відносин. Найбільшого поширення строки отримали в інституті звільнення від покарання, виступаючи або єдиною підставою звільнення від покарання або його відбування (звільнення у зв'язку з закінченням строків давності обвинувального вироку), або однією із підстав (умовно-дострокове звільнення, заміна покарання більш м'яким видом покарання, де тривалість строку відображає кількісне вираження кримінально-правового впливу на особу, яка відбуває покарання. Також знайшли закріплення строки в нормах про погашення та зняття судимості.

У рамках Особливої частини КК України строки, будучи одним із видів обставин часу, виступають як: 1) основна (криміноутворююча) ознака (наприклад, ст. 117 КК – умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, в якій законодавець передбачив такі часові межі як «під час пологів» або «відразу після пологів»; 2) як кваліфікуюча ознака (так, наприклад, ч. 3 ст. 407 КК передбачає, що самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Можна стверджувати, що наявність конкретного строку в характеристиці злочину, з одного боку, спрощує діяльність правозастосувача, з іншого боку, зобов'язує його до точного визначення цього періоду, так як лише встановлення останнього дає можливість встановити у вчиненому наявність складу злочину.

Строки, які використовуються у кримінальному праві, можуть бути класифіковані за різними критеріями. Найбільш значущим видається поділ:

1) строки, які використовуються в Загальній частині:

– інституті покарання (наприклад, строки призначення покарання);

– інституті звільнення від кримінальної відповідальності (характерно лише для такого підінституту – звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК));

– інституті звільнення від покарання та його відбування (наприклад, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

(ст. 81 КК), звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК);

– інституті кримінально-правових наслідків (строки судимості).

2) строки, які використовуються в Особливій частині:

– строки, що являються криміноутворюючою ознакою складу злочину (наприклад, ст. 175 КК – невіплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, де присутня вказівка на конкретний строк «більш як один місяць»);

– строки покарання, що закріплюються в санкції кримінально-правової норми.

Дана класифікація допомагає виявити загальні і специфічні риси строків у різних інститутах кримінального права. Призначення строків і функції, що вони виконують, визначаються природою і сутністю тих інститутів, в яких вони закріплені.

Додатковий характер носить така класифікація строків:

1) за правовими наслідками їх настання або закінчення:

– правоутворюючі (кримінальне засудження з встановленням випробувального строку);

– правозмінюючі (сплив половини випробувального строку може тягти за собою скасування кримінального засудження);

– правоприпиняючі (закінчення строку судимості).

2) За способом обчислення:

– строки-періоди, які зазначаються шляхом вказівки на конкретний часовий проміжок (наприклад, строк давності за вчинення злочину невеликої тяжкості складає два роки);

– строки-стани, які зазначаються шляхом вказівки на конкретні моменти чи події, які наступили або повинні наступити (наприклад, відстрочка відбування покарання вагітним жінкам до досягнення дитиною чотирнадцятирічного віку);

3) За характером правових наслідків:

– обов'язкові – закінчення строку являється єдиною підставою для виникнення правових наслідків (наприклад, звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку);

– факультативні – вимагають наявності додаткових підстав для настання наслідків (наприклад, умовно-дострокове звільнення особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину, по спливу половини строку призначеного покарання, якщо для свого виправлення вона не потребує в подальшому відбуванні покарання);

Ця класифікація розкриває сутнісні характеристики окремих видів строків, які, будучи закріпленими в нормах кримінального закону, набувають загальнообов'язкового значення.

Як окремий різновид кримінально-правових строків можна виділити строки давності у кримінальному праві. На думку відомого правознавця А.Д. Любавського, питання про дав-

ність має величезне значення для приватних осіб і держави й повинно викликати посилену увагу юриста; давність допускається всіма законодавствами цивілізованих народів, і тому має світове значення для роду людського [12, с. 115]. Теоретичне та практичне значення давності у кримінальному праві ще більш очевидне. Адже давність впливає на вирішення таких принципів питань, як звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання.

Висновок. Викладене свідчить про значущість строків у кримінальному праві та підтверджує доцільність їх подальшого наукового дослідження. Закріплення певних часових проміжків в якості регулятора суспільних відносин переслідує різноманітні цілі, а саме: упорядкування правовідносин, надання їм стійкості та визначеності, дисциплінування їх учасників, забезпечення своєчасної реалізації і захисту прав, виконання обов'язків. Також важливо зазначити, що строки хоча і спрямовані на регулювання різноманітних кримінально-правових відносин, все ж не повинні створювати колізій, породжувати зайві труднощі для правозастосувача.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Введение в философию : учебник для вузов в 2-х ч. Ч. 2 / Рук. авт. кол. Фролов И.Т. – М. : Политиздат, 1989. – 639 с.
2. Молчанов Ю.Б. Четыре концепции времени в философии и физике / отв. ред. Ю.В. Сачков. АН СССР, Ин-т философии. – М. : Наука, 1977. – 192 с.
3. Введение в философию : учеб. пособие для вузов / под ред. Солдатова А.В. и др. – СПб. : Лань, 2007. – 575 с.
4. Муравьев В. Овладение временем как основная задача организации труда / В. Муравьев. – М. : Издание автора, 1924. – 75 с.
5. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям. 3-е изд., пересмотр. / Н.Н. Розин. – Петроград : Изд. юрид. кн. кл. «Право», 1916. – 603 с.
6. Дюрягин И.Я. Применение норм советского права / Дюрягин И.Я., Горшенев В.М., Мельников Ю.И. – Свердловск, 1973. – 247 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
8. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 4 / авт. Даль В. И. – СПб. : Москва, 1991. – 683 с.
9. Советское гражданское право. Т. 1 / под ред. О.С. Иоффе, Ю.К. Толстого, Б.Б. Черепахина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1971. – 469 с.
10. Луць В.В. Сроки в гражданских правоотношениях / В.В. Луць // Правоведение. – 1989. – № 1. – С. 37-43.
11. Жгунова А.В. Сроки в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.03 / А.В. Жгунова ; Свердлов. юр. ин-т. Свердловск. – 1971. – 20 с.
12. Любавский А.П. О давности в гражданских делах // Юридические монографии и исследования. – Т. 3. / А.П. Любавский – СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1875. – С. 115.
13. Шовкова О.В. Строки і терміни як категорії цивільного права // Проблеми законності. Вип. 74 / відп. ред. В.Я. Тацій та ін. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2005. – С. 209.
14. Заїка С. Поняття та значення строків у кримінальному процесі / С. Заїка // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 7. – С. 125-129.
15. Михайленко О. Суть часу і характеристика його параметрів у кримінальному процесі України / О. Михайленко // Вісник Прокуратури (112). – 2010. – № 10. – С. 127.
16. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриштанін ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. 4-те, доп. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с.